

kiymetli hil'atler sundular ve kendisine "Zü's-seyfeyn" lakabını verdiler (Belevî, s. 294). Muvaffak-Billâh bu olaydan sonra İshak b. Kündacık'ı Mısır valiliğine tayin etti ve şurtatü'l-hâssanın başına getirdi. Ancak İshak'ın Mısır valiliği resmîyette kaldı, Ahmed b. Tolun zamanında Mısır'a fiilen hâkim olmak için bir teşebbüste bulunmadı.

Ahmed b. Tolun ölüp yerine oğlu Humâreveyh geçince (270/884) İshak b. Kündacık resmen valisi bulunduğu yerlere fiilen hâkim olmak istedi. Diyârımudar valisi olan Sâcoğulları'ndan Muhammed b. Ebû's-Sâc da onunla birlikte hareket etmeye karar verdi. İshak ve Muhammed, Humâreveyh'in kendilerine karşı koyamayacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte bir tedbir olarak Muvaffak-Billâh'a başvurup kendilerine yardımcı olmasını istediler. Muvaffak da oğlu Ebû'l-Abbas Ahmed'i yardıma göndereceğini bildirdi. Müttefikler Dimaşk üzerine yürüdüler, Dimaşk nâibi de onlara katıldı. Kinnesrîn, Halep, Humus, Sugûr, Hama, Antakya ve Rakka valileri şehirlerini terk edip kaçınca İshak ile Muhammed kolaylıkla buraları ele geçirdiler (270/884). Teslim olmayan Şeyzer kuşatma altına alındı. Bu gelişmeler üzerine Humâreveyh, Suriye'ye bir ordu sevk edip burayı tekrar kendi hâkimiyeti altına almak istedi. Ancak Suriye'nin kuzeyi ve kuzeydoğusu İshak b. Kündacık ile Muhammed b. Ebû's-Sâc'ın kontrolündeydi. Humâreveyh olayların giderek aleyhine geliştiğini öğrenince bizzat kendisi sefere çıktı ve Remle ile Dimaşk arasındaki Tavâhîn denilen yerde Ahmed b. Muvaffak kumandasındaki müttefik kuvvetlerle savaşa girerek onları yenilgiye uğrattı (10 Şevval 271 / 31 Mart 885). Bu sırada Ahmed ile Muhammed b. Ebû's-Sâc ve İshak arasında bir anlaşmazlık çıktı. Muhammed Halep'e gitti, İshak ise Rakka'ya çekildi. Suriye'deki şehirleri tekrar zapteden Humâreveyh onlarla bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmadan sonra İshak ile Muhammed'in arası açıldı. İshak'ın el-Cezîre'deki topraklarını ele geçirmek isteyen Muhammed, Humâreveyh ile anlaşmayı tercih etti. Humâreveyh ve Muhammed, İshak aleyhine bir plan hazırladılar. Muhammed Rakka'da bulunan İshak üzerine yürüdü ve onu mağlûp etti (9 Cemâziyelevvel 273 / 12 Ekim 886). Humâreveyh, İshak'a ait el-Cezîre ve Musul'u Muhammed'e verdi. Muhammed daha sonra İshak'ı takip ederek onu sığındığı Mardin Kalesi'nde kuşattı. Ancak Sincar'da çıkan bedevî isyanı sebebiyle kuşatmaya son vermek zorunda

kaldı. Bunu fırsat bilip Musul üzerine yürüyen İshak pusuya düşürülerek bozguna uğratıldı ve tekrar Mardin Kalesi'ne sığındı.

Uğradığı yenilgilere rağmen topraklarını geri almak için mücadelesini sürdüren İshak, 14 Zilkade 273'te (12 Nisan 887) meydana gelen savaşı da kaybedince Humâreveyh ile anlaşma yoluna gitti. Bu sırada Dimaşk'ı ele geçirmek üzere yola çıkan Muhammed b. Ebû's-Sâc, Humâreveyh ile girdiği savaşı kaybetti (Muharem 275 / Mayıs - Haziran 888). Humâreveyh'in onu takip etmekte görevlendirdiği İshak, Kasrülharb denilen yerde Muhammed'e mağlûp oldu. Humâreveyh ile İshak, Muhammed'den intikam almak üzere harekete geçince Muhammed Bağdat'a kaçarak Muvaffak-Billâh'a sığınmak zorunda kaldı (Rebûllevvel 276 / Temmuz 889). Humâreveyh de İshak'ı el-Cezîre'de bırakıp Mısır'a döndü. İshak, Diyârırebîa ve Diyârımudar'a hâkim olduktan sonra kendini Humâreveyh'in rakibi ilan etti ve 279'da (892) ölümüne kadar onunla mücadeleyi sürdürdü, vefatında yerine oğlu Muhammed geçti. Buhtürî, divanında İshak b. Kündacık'tan övgüyle söz ederek kahramanlıklarını dile getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhtürî, *Divân* (nşr. Hasan Kâmil es-Sayrafi), Kahire 1977, I, 58, 267, 340, 408, 409, 410-412; II, 974-979; IV, 2102, 2143, 2260-2261; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 504, 506, 544, 551, 553, 587, 622, 627, 628, 667, 820; X, 12; Mes'ûdî, *Mürâcu'z-zeheb*, IV, 207, 211; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 234-239; Belevî, *Siretü Ahmed b. Tolûn* (nşr. M. Kürd Ali), Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 290-291, 294-295, 301, 320; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 259, 261, 327, 333, 334, 362, 394, 397, 409-414, 422-424, 427-430, 437, 451, 462; Ebûlfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti: 868-905* (haz. Fazıl Gezenferoğlu - Selçuk Alkın), İstanbul 1997, s. 115-128; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 26, 161, 162, 176; a.mlf., "Sâc Oğulları II", *TED*, sy. 9 (1978), s. 110-118; C. E. Bosworth, "Sâdjids", *EI²* (İng.), VIII, 745; W. Madelung, "Banû Sâj", *Elr.*, III, 719.

NADİR ÖZKUYUMCU

İSHAK el-MEVSİLİ

(إسحاق الموصلي)

Ebû Muhammed İshâk b. İbrâhîm b. Mâhân (Meymûn) el-Mevsilî (ö. 235/850)

Mûsikîşinas, mugannî ve şair.

150'de (767) Rey'de doğdu. Dönemin meşhur mûsikîşinaslarından İbrâhîm el-Mevsilî'nin oğludur. İbrâhîm, şöhretinin Abbâsî sarayına ulaşması üzerine ailesiyle

birlikte Bağdat'a yerleşince İshak burada seçkin bir kültür ortamında öğrenim gördü. Süfyân b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr ve Ebû Muâviye ed-Darfîr'den hadis, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dan Kur'an, Asmaî ve Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dan edebiyat ve tarih öğrendi. İlk mûsikî bilgilerini babası ve annesinden aldı. Akkrabası olan üdf Zelzel ile muganniye Âtike bint Şühde'nin yanında kendini yetiştirdi.

İshak'ın Abbâsî sarayındaki ilk hâmleri başta Halife Hârûnürreşîd olmak üzere Vezir Yahyâ b. Hâlid el-BermeKî ve onun oğulları Fazl ve Ca'fer oldu. Daha sonra Halife Emîn, Me'mûn, Mu'tasım-Billâh, Vâsiq-Billâh ve Mütevekkil-Alellah devrinde bu hükümdarlardan ilgi ve itibar gördü. Babasının vefatından sonra dönemin önde gelen mûsikîşinası olarak büyük servet sahibi oldu. Hayatının son yıllarında gözlerinin görmediğine dair bazı rivayetler bulunan İshak el-Mevsilî Bağdat'ta vefat etti. Ölümü üzerine Halife Mütevekkil'in, "İshak'ın ölümüyle devletim bir şeref ve ziynetten mahrum kaldı" diyerek üzüntüsünü belirttiği nakledilir.

İshak el-Mevsilî fıkıh ve kelâm konularında kendini yetiştirdiği gibi şair, edebiyatçı ve dilci olarak da takdir toplamış, sarayda düzenlenen ilim meclislerinin vazgeçilmez bir üyesi olmuştur. Onun ilminden ve kişiliğinden çok etkilenen Me'mûn kendisini mûsikîşinas olarak tanınmıyordu onu kadı tayin edeceğini söylemiş ve sadece fakihlerin kullandığı siyah Abbâsî çüppesini giymesine izin vermiştir. Çömertliğiyle de bilinen İshak ilimle uğraşanları himaye ederdi. Meşhur lügat âlimi Ebû Abdullah İbnü'l-Arabî bunlardan biridir.

Mûsikide babasının yolunu takip ederek İbrâhîm b. Mehdi'nin temsilciliğini yaptığı romantik-modern ekole karşı klasik-Hicaz ekolünü savunan İshak'ın bu alandaki en büyük hizmeti, yok olmak üzere olan klasik mûsikî nazariye ve icrasını sistemleştirmesidir. Nazariyatta klasik terminolojiyle ritmik ve müzikal formları birbiri içinde meczetmiş, ancak daha sonra Fârâbî tarafından bazı eleştirilere uğramıştır. İshak el-Mevsilî'nin, hocası Zelzel'i aratmayacak derecede iyi bir üdf olduğu ve son derece hassas bir kulağa sahip bulunduğu, çoğu tiz perdelerden başlayan 200'ün üzerinde eser bestelediği, erkek sanatkarların zorlayarak çıkarabildikleri en ince ses olan "kafa sesi"ni

(falsetto) ilk olarak onun kullandığı rivayet edilir. Şiirlerinde dil, üslup ve konu bakımından eski şairlerin takipçisi olan İshak, Ebû Temmâm ve Ebû Nûvâs gibi çağdaşı şairleri tenkitten geri durmamıştır. Yetiştirdiği öğrenciler arasında İbn Hurdâzbih, Ziryâb, Amr b. Bânâ, Allüye ve Mu-hârîk en meşhurlarıdır.

Bağdat'ın en büyük kütüphanelerinden birine sahip olan İshak el-Mevsilî, mûsiki ve mûsikîşinaslara dair bilgi veren ilk müellif olarak bilinir. İbnü'n-Nedîm onun kırk kadar telifi olduğunu kaydeder. *Kitâbü Aḥbâri Zırrumme*, *Kitâbü Ce-vâhiri'l-kelâm*, *Kitâbü Tafzîli's-şi'r*, *Kitâbü Mevâri'si'l-hikme* gibi mûsiki dışındaki eserleri yanında çoğu İsfahânî'nin *el-Eġânî* adlı eserinin kaynakları arasında yer alan, ancak hiçbiri günümüze ulaşmayan mûsikiye dair eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Eġânî elletî ġannâ bihâ İshâk*, *Kitâbü'l-İḥtiyâr mine'l-Eġânî li'l-Vâsiḡ*, *Kitâbü Eġânî'i Ma'bed*, *Kitâbü'n-Neġam ve'l-İḡâc*, *Kitâbü'r-Raks ve'z-zefn*, *Kitâbü'l-Kıyân*, *Kitâbü Kı-yânî'l-Hicâz*, *Kitâbü Aḥbâri Tuveys*, *Kitâbü Aḥbâri 'Azzetülmeylâ*, *Kitâbü Aḥbâri Sa'îd b. Miscâh*, *Kitâbü Aḥbâri Ḥuneyn el-Hirî*, *Kitâbü Aḥbâri'd-Delâl*, *Kitâbü Aḥbâri Ma'bed ve'bni Süreyc ve eġânihimâ*, *Kitâbü Aḥbâri'l-Ġarîz*, *Kitâbü Aḥbâri Muḡammed b. 'Â'işe*, *Kitâbü Aḥbâri'l-ebcer*, *Kitâbü Aḥbâri'l-muġannîn el-Mekkiyyin*, *Kitâbü'l-Eġânîyyi'l-kebîr*. Son eser Sindî b. Ali tarafından derlenmiştir. Oğlu Hammâd ve öğrencilerinden Ali b. Yahyâ İbnü'l-Müneccim İshak hakkında bir eser yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *et-Tâc fi aḡlâki'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zekî Paşa), Kahire 1332/1914, s. 31-36; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġânî*, Kahire 1963, V, 268-435; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 207-210; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elib-bâ'â* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Zerkâ 1405/1985, s. 132-135; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, VI, 5-58; İbnü'l-Kiftî, *İbnâḡh'r-ruvât*, I, 215-219; Yâfîî, *Mir'âtü'l-cenân* (Cübûñ), II, 114-116; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, s. 357-352; İbn Taġ-riberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1929, II, 286-289; Himyerî, *er-Ravzül mi'târ*, s. 563-564; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 124-126; a.mlf., *el-Mûsikî ve'l-ġinâ'î fi elf leyle ve leyle* (trc. Hüseyin Nassâr), Beyrut 1980, tür.yer.; a.mlf., "İshak Mavsilî", *İA*, V/2, s. 1075-1076; Brockelmann, *GAL*, I, 223-224; Ronart, *CEAC*, s. 357; Yaġmûrî, *Nû-rü'l-kabes el-muḡtaşar mine'l-Muktebes* (nşr. R. Sellheim), Wiesbaden 1384/1964, s. 316-318; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ili'l-'Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), IV, 12-15; Sezgin, *GAS*, I, 371; Hüseyin Hasan, *A'lâmü Te-*

mim, Beyrut 1980, s. 80-81; Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *İshâk el-Mevsilî*, Kahire 1987; G. D. Sawa, *Music Performance Practice in the Early 'Abbâsîd Era 132-320 AH/750-932 AD*, Toronto 1989, s. 22, 26-27, 161-165; Sâmî Hasib Âbidîn, *el-İtticâhâtü'l-ġinâ'îyye fi kaşri'l-Me'mûn*, Beyrut 1414/1993, s. 191-192, 249; Cezzâr, *Medâḡilü'l-mû'ellifin*, IV, 1745-1746; J. W. Fück, "İshâk b. İbrâhîm al-Mawşilî", *EJ²* (ing.), IV, 110-111; Everett K. Rowson, "Eshâq Mawşilî", *Elr.*, VIII, 596-597; H. Kilpatrick, "al-Mawşilî, İshâq ibn İbrâhîm Abû Muḡammad", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 520.

▲ AHMET HAKKI TURABİ

İSHAK b. MİRÂR

(bk. EBÛ AMR eŞ-ŞEYBÂNÎ).

İSHAK b. MURAD

(bk. GEREDELİ İSHAK).

İSHAK PAŞA

(ö. 892/1487)

Osmanlı vezîriâzâmı.

Aynı dönemlerde yaşayan iki İshak Paşa'dan hangisi olduğu konusunda kaynaklarda karışık bilgiler vardır. II. Murad'ın vasiyetnâmesinde imzası bulunan İshak b. Abdullah ile eski bir Türk ailesinden geldiği bilinen İshak b. İbrâhîm'in hayat hikâyeleri ve görevleri sık sık birbirine karıştırılmıştır. İshak b. Abdullah, T. S. Cantacasin'e göre ailesi tarafından Edirne'ye götürülüp II. Murad'ın hizmetine verilmiş (*Petit traité*, s. 181), muhtemelen Enderun'da yetişerek hazinedarlığa kadar yükselmiş, II. Murad'ın yakın adamları arasında yer almış, II. Murad Manisa'ya çekildiğinde onun yanında bulunmuştur. Daha sonra oğlu II. Mehmed'i tahttan uzaklaştıran II. Murad 1446 Eylülünde Edirne'ye geldiğinde onu vezirlik makamına getirmiştir. II. Mehmed'in yeniden tahta çıkışı sırasında ise Anadolu beylerbeyi olduğu zikredilir. Nitekim 864'te (1460) bu sıfatla Ankara'ya geldiği bilinmektedir (*Amasya Tarihi*, III, 225). İshak Paşa'nın bu tarihten önce 1454 ve 1456'da Anadolu beylerbeyi olarak Sırbistan seferlerine katıldığı, Belgrad kuşatmasında Vezir Mahmud Paşa ile birlikte top çekirmekle görevlendirildiği, 1461'deki Trabzon seferine gitmeyip taht muhafızı olarak Edirne'de kaldığı, ardından Eflak seferine iştirak ettiği belirtilir. Hüseyin Hü-

sâmeddin ayrıca, Sarı lakabı ve İshak b. Abdullah adıyla zikrettiği İshak Paşa'nın 877'de (1472-73) vezîriâzam olduğunu yazarak üçüncü bir İshak Paşa'dan daha söz eder. Ancak bunların içinde döneminin siyasi hayatında önemli rol oynayan ve birçok hayır eseri yaptıran, zamanında "vezîrül-kebîr" olarak da anılan, sadâret görevini birkaç defa üstlenen şahıs İshak Paşa b. İbrâhîm'dir.

Vakfiyesindeki bilgilere göre İnegöllü olan ve Çandarlılar gibi eski bir Türk ailesine mensup olduğu anlaşılan İshak Paşa'nın hayatının ilk yılları ve devlet hizmetine nasıl girdiği bilinmemektedir. Onun resmî kayıtlarda geçen ilk memuriyeti 868'de (1463-64) Anadolu beylerbeyliğidir. Bu tarihten II. Bayezid'in tahta çıkışına kadarki dönemde hangi görevlerde bulunduğu kesin olarak tesbit edilememekte ve diğer İshak paşalarla karıştırılmaktadır. Hüseyin Hüsâmeddin onu 871'de (1466-67) üçüncü vezir, 874'te (1469-70) vezîriâzam olarak zikreder. Oruç b. Âdil yine hangisi olduğunu tefrik etmeksizin İshak Paşa'nın, 872'de (1467-68) vezir sıfatıyla kapı halkı yanında bulunduğu halde Anadolu Beylerbeyi Gedik Ahmed Paşa ile birlikte Ereğli ve Aksaray'ı zaptettiğini, 873'te (1468-69) vezîriâzamlık görevinde bulunduğunu yazır (*Tevârih-i Âli Osmân*, s. 126). Kemalpaşazâde, Vezîriâzam İshak Paşa'nın 876'da (1471) azledildiğini belirtir. Hüseyin Hüsâmeddin, yine İshak Paşa b. İbrâhîm'in 877'de (1472) azledilip yerine Sarı İshak Paşa b. Abdullah'ın getirildiğini kaydeder (*Amasya Tarihi*, III, 228).

İshak Paşa, muhtemelen bu son tarihte Amasya'daki Şehzade Bayezid'e taraf-tar olan kesim arasında yer almıştır. Nitekim Şarabdar Zaġanos'tan mülk olarak satın aldığı topraklara Fâtih Sultan Mehmed tarafından el konulmuş ve timar haline getirilmiştir. İshak Paşa bu mülküne ancak II. Bayezid döneminde (1481-1512) kavuşabilmiştir. Ayrıca oğullarından Pîrî Bey, Şehzade Bayezid'in defterdarlığı hizmetinde bulunmaktaydı. Diğer oğlu Şâdî Bey de 1504'ten itibaren II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'a defterdar olacaktır.

Fâtih Sultan Mehmed'in 1481'de vefatı sırasında İshak Paşa'nın İstanbul muhafızı olarak bulunduğu kaynaklarda belirtilir. Padişahın ölümü üzerine Bayezid'e bir davet mektubu gönderen İshak Paşa onun bir an önce İstanbul'a gelmesini bildirmiş, Fâtih'in vefatından sonra kendisine yirmi otuz haberci yolladığını, fakat